

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Факультет № 6

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ №8

З навчальної дисципліни «Історія держави і права України»

**обов'язкових компонент освітньої програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти**

081 Право (правозастосування)

**за темою «Історія держави і права України Новітнього часу.
Право України у період Першої світової війни та національно -
демократичної революції (1914 – 1921 рр.)»**

Харків 2021

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 23.09.2021 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 26.08.2021 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 23.09.2021 № 8

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін
(протокол від 25.08.2021 № 8).

Розробники:

1. Завідувач кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент, **Холод Ю.А.**
2. Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Зайцев Л.О.**
3. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Головко Б. Г.**

Рецензенти:

1. Професор кафедри міжнародного права Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна, доктор юридичних наук, професор **Гавриленко О. А.**
2. Завідувач кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 ХНУВС, кандидат історичних наук, доцент **Логвиненко І. А.**

План лекції

1. Право України періоду Першої світової війни та лютневої революції (1914 – 1917 рр.).
2. Право України у період національно-демократичної революції (1917 – 1920 рр.):
 - Право Української Народної Республіки (УНР) періоду Центральної Ради (листопад 1917 р. – квітень 1918 р.)
 - Право Української Держави періоду гетьманату (29 квітня – 14 грудня 1918 р.).
 - Право Української Народної Республіки доби Директорії (листопад 1918 – 1920 рр.).
 - Право Радянської України періоду революції та громадянської війни (1917 – 1921 рр.).

Рекомендована література.

Основна:

1. Історія держави і права України. Підручник. – У 2-х т. – Том 1. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 656 с. http://pravnyk.info/spb_idpu.htm; http://adhdportal.com/book_3121.html;
Том 2. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 580 с. http://pravnyk.info/spb_idpu.htm
2. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т.: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти. – Вид. 2-ге, перероб. і доп.: Том 1: 3 найдавніших часів до початку XX ст.. - К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 472 с.; Том 2: Лютий 1917 р. – 1996 р. - К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 728 с.
3. Навчально-методичні матеріали з історії держави і права України. – ХНУВС. – 20121.(Електронний ресурс).

Додаткова:

4. Гай-Нижник П. ЗУНР – ЗО УНР: становлення органів влади і державного управління (1918–1919 рр.). – Київ, 2018. – 146 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/downloads/2018doc-zunr.pdf>
5. Єфіменко Г. Статус УСРР та її взаємовідносини з РСФРР: довгий 1920 рік . – К.: Ін-т історії України НАН України, 2012. – 367 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://histans.com/LiberUA/978-966-02-6396-3/978-966-02-6396-3.pdf>
6. Іванова А. Ю. Законодавчий процес і законодавча техніка в період Центральної Ради, Гетьманату П. П. Скоропадського та Директорії / Відп. ред. І. Б. Усенко. К.: Наук. думка, 2011. 223 с.
7. Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. Держава і право України. 1917-1920: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1997. – 208 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lawbook.online/prava-derjavi-istoriya/derjava-pravo-ukrajini-19171920-navch-posibnik.html>

8. Корнилов В.В. Донецко-Криворожская республика. – Харьков: Фолио, 2011. – 603 с.
9. Мироненко О.М. Витоки українського революційного конституціоналізму 1917 – 1920 рр. Теоретико-методологічний аспект. Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2002. – 260 с.
- . – 100 с.
10. **Усенко Павло.** Чи був Михайло Грушевський президентом України? (Від історії національних катастроф – до катастрофи національної історії). – К.: Нора-друк, 2003
- 11.Юридична енциклопедія: В 6 т. – К.: «Укр. енцикл.», Т. 1 – 6: 1998 – 2004.;[Електронний ресурс] – Режим доступу:<http://leksika.com.ua/legal/>;<http://cyclop.com.ua/content/view/330/43/>

Текст лекції

1. *Право України періоду Першої світової війни та лютневої революції (1914 – 1917 рр.).*

1 серпня 1914р. Німеччина оголосила війну Росії. Перша світова війна продовжувалася більш 4 років (з 1 серпня 1914 по 11 листопада 1918). У ній брало участь 38 держав, на її полях боролосся понад 74 млн. чоловік, з яких 10 млн. було убито і 20 млн. покалічене. Перша світова війна по своїх масштабах, людським втратам і соціально-політичним наслідкам не мала собі рівних у всій попередній історії. Вона вплинула на економіку, політику, ідеологію, на всю систему міжнародних відносин. Війна привела до катастрофи самих могутніх європейських держав і складанню нової геополітичної ситуації у світі.

Цивільне право.

Загальна характеристика: зумовлене війною великомасштабне втручання держави у приватнокапіталістичну діяльність, під час першої світової війни продовжувало діяти цивільне законодавство попереднього періоду, однак обставини воєнного часу все ж вимагали прийняття низки нових актів у галузі цивільного права.

Під тиском економічних чинників уряд був змушений прийняти правові акти, які більшою чи меншою мірою стосувалися інтересів власників.

Притаманне втручання у сферу зобов'язального права, що неминуче призводило до порушення прав власників.

Поширився такий захід, як реквізиція, тобто примусове стягнення натурою з населення в районі воєнних дій усіляких предметів для потреб війни.

3 серпня 1914 р. було затверджено «Положення про порядок здійснення реквізицій на час війни та у період мобілізації».

17 лютого 1915 р. було затверджено Положення Ради Міністрів «Про деякі особливі заходи щодо заготовлення продовольчих та фуражних запасів для потреб армії і флоту». У цьому акті встановлювалися правила реквізиції продовольчих і фуражних припасів за вказівкою командувачів військовими округами на територіях імперії, розташованих поза театром воєнних дій.

Слід наголосити, що законодавство про реквізицію передбачало досить широке обмеження прав власників, бо будь-яке майно (механізм, сировина, товар) могло бути реквізованим для забезпечення державних потреб, зумовлених війною. Однак на практиці реквізиції найчастіше поширювалися на невитребувані залізничні вантажі (паливо, хліб, цукор тощо).

Щодо збиткових і малоперспективних підприємств застосовувався спеціальний захід – секвестр, який являв собою тимчасове вилучення підприємства (або іншого майна) у власника і передачу його в розпорядження компетентного органу. Порядок секвестрування майна, управління ним, зняття з нього секвестру і передачі власнику детально регламентувався Положенням «Про порядок завідування й управління секвестрованими підприємствами і майном» затвердженим імператором 12 січня 1916 р.

Обмежував права власників схвалений Державною радою і Державною думою та затверджений царем 13 червня 1916р. закон «Про заходи до скорочення споживання населенням м'яса і м'ясних продуктів від великої рогатої худоби, телят, овець, ягнят, свиней та поросят».

Згідно з цим законом заборонявся повсюдно у вівторок, середу, четвер і п'ятницю продаж м'яса і м'ясних продуктів (м'ясних консервів, ковбас, сала тощо), а в понеділок, вівторок, середу і четвер заборонявся забій великої рогатої худоби, телят, овець, ягнят, свиней і поросят на бойнях, а також особами, які здійснювали забій худоби на продаж.

Решту днів тижня забій зазначених тварин допускався у кількості, що визначалась органами міського самоврядування і повітовими земськими установами. Винні у порушенні вимог закону про забій тварин і продаж м'яса і м'ясопродуктів за рішенням мирового судді каралися грошовим штрафом або тюремним ув'язненням.

Уряд перейшов до примусових форм договорів. Так, 4 вересня 1914 р. імператор затвердив Положення «Про заготівлю у воєнний час необхідних для армії предметів і матеріалів», що внесло досить серйозні зміни у зобов'язальне право.

Згідно з цим Положенням договірні зв'язки промислових підприємств, що виробляли продукцію, необхідну для постачання армії і флоту, переходили під контроль державних посадових осіб.

Свобода договорів істотно порушувалася й тим, що обмежувалося укладання угод стосовно деяких товарів.

Заборонялася: застава хліба, цей продукт підлягав нормованому розподілу, вивозити деякі продовольчі товари за межі району, де вони вироблялися, категорично заборонявся вивіз матеріальних цінностей за кордон. Так, у затверджений 3 травня 1915 р. Міністерством фінансів «Список товарів, заборонених до вивозу з Росії за кордон за обставин воєнного часу» потрапили: метали, хутро і шкури, коні, продовольство і фураж, спирт, нафта і нафтопродукти та ін.

Порушувався ще один принцип зобов'язального права – непохитність укладених договорів і їх неухильне виконання відповідно до досягнутої сторонами домовленості.

Це виявлялося в тому, що законодавство надавало міністрам право оголошувати про недійсність укладених договорів. Так, прийнятою у листопаді 1915 р. обов'язковою постановою Міністра торгівлі і промисловості, що стосувалася встановлення граничних цін на продаж шкіряних виробів, оголошувалися недійсними всі угоди з продажу цих товарів, «укладені за цінами, що були вищими від цін передбачених» вказаною обов'язковою постановою.

Як бачимо, у період першої світової війни уряд був змушений перейти до досить широкого втручання у сферу зобов'язального права, що неминуче призводило до порушення прав власників.

Кримінальне право.

Розвиток кримінального законодавства характеризувався посиленням кримінальної репресії, що зумовлювалося специфікою воєнного часу.

Так, уже 20 червня 1914 р. в день прийняття «височайшого» маніфесту «Про оголошення воєнних дій між Росією і Німеччиною» імператор Микола II затвердив «Положення про військово-автомобільну повинність», яке завершувалося статтею, що передбачала кримінальну відповідальність за порушення припису, вказаного Положенням.

Наприклад, за умисне пошкодження, знищення, приховування від посадових осіб, які завідували постачанням, «саморушних екіпажів» для збройних сил або їх запасних частин винні каралися ув'язненням у тюрмі від двох до восьми місяців.

Указ від 20 липня 1914 р. «Про затвердження тимчасового Положення про військову цензуру» доповнив Уложення про покарання кримінальні і виправні статтями, що передбачали кримінальну відповідальність осіб, які допустилися порушень цензурних правил, зокрема винних у публічному розголошенні відомостей, що стосувалися безпеки Росії та її збройних сил. Було затверджено перелік відомостей про зовнішню безпеку і воєнний потенціал країни, розголошення яких розглядалося як державна зрада у

формі шпигунства. У подальшому тенденція до посилення кримінальної відповідальності за злочини, що підривали обороноздатність Російської імперії, виявлялася досить чітко.

24 травня 1915 р. було прийнято Положення про встановлення кримінальної відповідальності у вигляді ув'язнення в тюрмі на строк від одного року і чотирьох місяців до двох років з позбавленням деяких прав і переваг завідувачів (власників і управляючих) підприємств, котрі виробляли предмети, необхідні для постачання армії і флоту, й ухилялися від прийняття і виконання замовлень воєнного і морського міністерств без поважних причин.

А вже 26 липня 1915р. правила про примусові замовлення і відповідальність поширювалися на завідувачів (власників і управляючих) промислових і торговельних закладів, котрі виробляли і продавали предмети і матеріали, необхідні для санітарної та евакуаційної частини.

У подальшому кримінальна відповідальність установлювалася не тільки для осіб, які ухилялися від прийняття і виконання воєнних замовлень, а й для тих, хто приховував сировину і деякі товари.

Посилилися кримінальні репресії і в армії.

Так, «височайшим велінням» від 9 листопада 1914 р. Військово-кримінальний статут був доповнений статтею, згідно з якою винні в умисному заподіянні собі вогнепальних або інших поранень з метою ухилитися від служби або участі у воєнних діях підлягали суворому покаранню:

а) в районі воєнних дій – позбавленню всіх прав стану і смертній карі або засланням на каторжні роботи строком від чотирьох до 20 років або без строку;

б) «в виду неприятеля» - позбавленню всіх прав стану і смертній карі. Ці покарання застосовувалися і до тих, хто умисно, сприяючи дезертирам і самострілам, калічив їх.

25 грудня 1914 р. «височайшим велінням» були змінені статті Військового статуту про покарання, які у новій редакції посилювали кримінальну відповідальність військовослужбовців – за самовільне залишення місця служби, а також за втечу під час війни з району воєнних дій. Законами уточнювалося поняття втечі й самовільного виходу.

У другій половині 1916 р. в армії різко зросли революційні настрої, почастишали випадки відмови брати участь у воєнних діях, дезертирство.

Тому царський уряд установив суворі покарання за підбурювання до ухилення будь-яким способом від військової служби або від участі, хоча б тимчасово, у воєнних діях. Винні у цих діяннях каралися позбавленням усіх прав стану і засланням на каторгу строком від 4 до 20 років або без строку, або позбавленням усіх прав стану і смертною карою. Це покарання

застосовувалося до винних навіть у випадку, коли підбурюваний указанного діяння чи спроби до нього не вчинив.

Вища міра покарання застосовувалася до винних у підбурюванні словом, особистим прикладом або іншими діями до здачі ворогу або ухилення від бою в районні воєнних дій, хоча б ці діяння і не мали жодних наслідків.

2. Право України у період національно-демократичної революції (1917 – 1920 рр.).

а).Право Української Народної Республіки (УНР) періоду Центральної Ради (листопад 1917 р. – квітень 1918 р.)

На хвилі народного піднесення та згуртування національних сил у Києві 3-4 березня 1917 р. було створено Центральну Раду. До неї увійшли українські соціалісти, представники робітничих, солдатських, студентських організацій, профспілок, кооперативів, духовенства. Головою Ради 7 березня було обрано видатного історика та громадського діяча М. Грушевського.

У законодавчій діяльності Центральної Ради простежується два періоди. Перший (дожовтневий) мав політико-декларативний характер і полягав у розробці підвалин української державності. Законодавча діяльність полягала в розробці універсалів, роботі над проектом Української Конституції («Статутом автономної України») та підготовці проектів законів, необхідних для створення в Україні «автономного устрою».

Одним із перших кроків у розбудові української правової системи був Закон від 25 листопада «Про порядок видання законів». Згідно з його положеннями «виключне й неподільне право видавати закони для Української Народної Республіки» до сформування Російської Федерації надавалося Центральній Раді, а «право видавати розпорядження в обсязі урядування на основі законів» - Генеральним секретарям УНР. Водночас не припинялась чинність російського законодавства, що діяло до 27 жовтня і не було скасоване українською владою.

Формування власної законодавчої бази в галузі державного будівництва розпочалося з прийняття 11 листопада 1917 р. Закону «Про вибори до Установчих зборів Української Народної Республіки». Закон встановлював пропорційну систему виборів, докладно регулював організацію їх проведення. Брати участь у виборах мали право громадяни з двадцятирічного віку. Виборчих прав позбавлялися засуджені, дезертири, визнані судом банкрути, а також члени царської родини. Установлювалась відповідальність за порушення організації проведення виборів. Постановою Малої Ради вибори були призначені на 27-29 грудня, але через воєнні дії вони проводилися переважно в січні - лютому 1918 р. лише в Київському, Волинському, Подільському, Херсонському, Полтавському, Катеринославському й Чернігівському округах. За рішенням Малої Ради Установчі збори мали відкритися 12 травня 1918 р.

В умовах кризи грошового обігу відбулися й зрушення у сфері фінансового права. Найважливішим у цій галузі був Закон від 6 січня 1918 р. “Про випуск державних кредитових білетів УНР”, яким встановлювалося, що “кредитові білети УНР випускаються Державним банком УНР в розмірі строго обмеженому дійсними потребами грошового обігу під забезпечення тимчасово, до утворення золотого фонду, майном Республіки: надрами, лісами, залізницями й прибутками від монополій”.

Деякі законодавчі акти стосувалися кримінального права. Як відомо, Третім Універсалом була скасована смертна кара. Законом про амністію від 19 листопада 1917 р. звільнялися всі засуджені за політичні злочини. Учасники ж воєнних дій і повстань проти УНР за Законом від 5 березня позбавлялись прав на українське громадянство і каралися висиланням за межі України. У разі несанкціонованого повернення вони карались ув’язненням до п’яти років.

Важливим напрямом законодавчої діяльності Центральної Ради була робота над проектом Української Конституції, яка розпочалася після прийняття Першого Універсалу. Передбачалося обрання за принципом “національно-пропорційного представництва” Комісії з підготовки Статуту автономної України. Жовтневі події у Петрограді, проголошення УНР прискорили конституційний процес. Згідно з Четвертим Універсалом Конституцію “незалежної Української Народної Республіки” мали ухвалити Установчі збори, але подальше ускладнення воєнно-політичної ситуації призвело до того, що об’єднані російсько-українські радянські війська 26 січня зайняли Київ. Центральна Рада евакуювалась до Житомира.

б. Право Української Держави періоду гетьманату (29 квітня – 14 грудня 1918 р.).

29 квітня 1918 р. за погодженням з німецькою військовою адміністрацією Українська Центральна Рада була скинута, і на Всеукраїнському землеробському конгресі в Києві (майже 8 тис. делегатів) генерал Павло Скоропадський був проголошений гетьманом України.

При створенні правової системи гетьманська адміністрація пішла шляхом рецепції тих нормативних актів колишніх режимів, які не суперечили соціально-економічним і політичним інтересам Української держави. Так, 16 травня Міністерство праці розповсюдило циркуляр “Про закони, циркуляри і розпорядження Російського уряду і Центральної ради”, за якими всі акти трудового законодавства, “якщо вони не скасовані Урядом Української Держави”, зберігають свою чинність.

Від самого початку своєї діяльності, гетьманська адміністрація встановила правові основи законотворчого процесу. В “Законах про тимчасовий державний устрій України” підкреслювалося, що прийнятий закон вступає в силу “від часу, призначеного для того в самім законі”, а скасувати закон можна було тільки силою іншого закону. Право готувати законопроекти отримували відповідні міністерства. Законопроект

передавався на обговорення до Ради Міністрів, а отримував чинність після затвердження Гетьманом.

2 червня 1918 р. приймається Закон “Про порядок складання законопроектів, внесення їх до Ради Міністрів, обговорення, затвердження їх та про форму і порядок оголошення законів”. Закон встановлював компетенцію Ради Міністрів в процесі законотворчості. Керівництво цим процесом покладалося на Державну канцелярію і на Державного секретаря, який особисто подавав законопроекти до Ради Міністрів.

Основи конституційного права знайшли відображення в “Законах про тимчасовий державний устрій України, якими визначалася форма правління, система органів влади та управління.

2 липня 1918 р. гетьман затверджує Закон про громадянство Української держави. Під українським громадянством розумілася “державно-правова приналежність людини до Української держави, що надає права й обов’язки українського громадянина” (ст. 1). Закон забороняв подвійне громадянство (ст. 2). Приналежність до громадянства визначалась “нульовим варіантом”, за яким “усі російські піддані, що перебувають на Україні під час видання цього закону, визначаються громадянами Української держави” (ст. 4). На вибір громадянства відводився один рік (ст. 5). Закон встановлював умови, за яких набувалось українське громадянство (ст. 8,9,10,11). Прохання про надання громадянства розглядав адміністративний відділ окружного суду, постанову якого можна було оскаржити в Генеральний адміністративний суд (ст. 13,14). Кожний прийнятий в українське громадянство приносив присягу на вірність Українській державі (ст. 16).

в. Право Української Народної Республіки доби Директорії (листопад 1918 – 1920 рр.).

У ніч з 13 на 14 листопада 1918 р. у Києві на засіданні опозиційного гетьманському режиму Українського Національного Союзу був утворений надзвичайний орган влади – Директорія. Вона оголосила відновлення Української Народної Республіки. Головою Директорії став соціал-демократ В.Винниченко.

Після падіння гетьманського уряду законодавчу і виконавчу владу уособлювала в собі Директорія Української Народної Республіки. Оскільки жодного документу, який би встановив компетенцію і повноваження цього органу, розподіляв обов’язки між директорами прийнято не було, то, використовуючи сучасну політичну термінологію, її можна визначити, як колегіальну хунту з диктаторськими правами.

5 січня 1919 року Директорією була затверджена “Інструкція для виборів на Конгрес трудового народу України”, перше засідання якого призначалось на 22 січня 1919 року. До складу Конгресу було обрано представників від робітників, селян і трудової інтелігенції. І хоча загальнопредставницьким цей орган назвати не можна, все ж він має більше підстав, ніж Центральна Рада, називатися парламентом, оскільки формувався за принципом територіального представництва. 28 січня 1919 року на

останньому засіданні Конгресу було прийнято “Закон про форму влади на Україні”, яким вся влада передавалася Директорії «до скликання слідуючої сесії Трудового Конгресу». Директорія отримала право ухвалювати закони, які підлягали затвердженню на найближчій сесії Конгресу. Закон встановлював сесійну роботу Конгресу. В міжсесійний період повинна була працювати Президія Конгресу, функції якої взагалі не були окреслені. Закон передбачав утворення при Директорії з числа делегатів різних комісій: оборони, земельної, бюджетної, закордонних справ, харчових справ, культурно-освітньої, конституційно-адміністративної (для підготовки виборів у парламент). Кожна комісія мала наглядати за одним або кількома міністерствами. В Законі говорилося, що “комісії утворені виключно для полегшення законодавчої діяльності”.

14 лютого 1920 року уряд ухвалив новий “Тимчасовий закон про державний устрій і порядок законодавства УНР”, який передбачав скликання не пізніше 1 травня 1920 року передпарламенту під назвою Державна народна рада. До скликання цього органу Директорія могла здійснювати свої повноваження виключно через Раду Народних Міністрів. Але цей закон не було затверджено С. Петлюрою, який в цей час був Головою Директорії. Про поступовий перехід від парламентської до президентсько-парламентської форми правління говорять закони “Про тимчасове управління та порядок законодавства в УНР” та “Про Державну Народну Раду УНР”, які були затверджені С. Петлюрою 12 листопада 1920 року, за кілька днів до повного падіння УНР. Закони передбачали розмежування влади між Директорією, Державною Народною Радою і Радою Народних Міністрів. Директорія на той час остаточно ототожнювалася з її Головою, до компетенції якого входило затвердження ухвалених Державною Народною Радою призначень та звільнень.

Державна Народна Рада планувалась як орган законодавчої влади і контролю за діяльністю Ради Народних Міністрів, складала державний бюджет і здійснювала контроль за його виконанням, розглядала і затверджувала міжнародні угоди, оголошувала стан війни тощо. В день оголошення Декларації Директорія своїм Наказом затвердила Раду Народних Міністрів у складі 18 осіб, якій доручалося “негайне переведення вжиття великих задач”, окреслених Декларацією. Зауважимо, що компетенція Ради Народних Міністрів, яка була підзвітна в своїй діяльності Державній Народній Раді, не була чітко визначена в нормативних документах, в законах нічого не говорилося про повноваження і місце уряду в системі органів виконавчої влади. Статус Ради Народних Міністрів як виконавчого органу закріпив “Закон про форму влади на Україні”, відповідно до якого Рада Народних Міністрів затверджувалася Директорією і була відповідальна перед нею. Ніякі інші повноваження цього органу регламентовані не були, що говорило про невизначеність відношення Директорії до принципу розподілу влад. 14 лютого 1919 року Директорія затвердила тимчасовий закон “Про порядок внесення і затвердження законів в Українській Народній Республіці”, в якому ще раз було зроблено спробу розмежувати правовий

статус Директорії і Уряду.

Останньою спробою Директорії закласти основи державного будівництва в Україні був Конгрес Трудового народу. На цьому шлях до парламентаризму, який було започатковано ще Центральною Радою, закінчується. Політичні умови не дали можливості Директорії втілити в життя навіть те, що було започатковано Конгресом. Без змін було залишено систему центрального управління. Поділ міністерств на відділи і департаменти, запроваджений Центральною Радою, зберігся.

У формуванні місцевого управління було запозичено досвід Центральної Ради. 24 червня 1919 року Міністерство внутрішніх справ затвердило інструкцію “Про тимчасову організацію влади на місцях”, відповідно до якої владу на місцях представляли волосні, повітові, губернські комісари і отамани, яких призначала Директорія. Виконавчими органами на рівні повіту були комісаріати, а на рівні губернії – управління. В деяких губерніях було відновлено діяльність дореволюційних органів міського і земського самоврядування - земських зібрань та земських управ, міських дум та міських управ. Поряд з ними майже скрізь діяли революційні ради робітничих і селянських депутатів. Передбачалося, що вищезазначена інструкція зберігатиме чинність до прийняття Закону “Про систему управління на місцях”.

Правова система. На час приходу Директорії до влади в Україні діяли різні джерела права – законодавство Російської імперії, Тимчасового уряду Росії, Центральної ради, Гетьманату, радянської влади. У такій ситуації Директорія обрала шлях часткового скасування одних і відновлення чинності інших законів. Так, 24 січня 1919 року Директорія відновила дію Закону Центральної Ради про національно-персональну автономію від 9 січня 1919 року. Оцінюючи законодавчу діяльність Директорії в цілому, слід відзначити ту ж непослідовність і відсутність чіткої програми правового реформування, що й в державотворенні.

Так, Директорія не відновила чинності Конституції УНР від 28 квітня 1918 року, натомість 6 травня 1920 року було проголошено обіцянку “виробити й прийняти Конституцію”. Наприкінці жовтня 1920 р. було підготовлено проект нової Конституції і варто наголосити, що за науковим обґрунтуванням це був один з кращих проектів того часу. У цьому проекті було чітко проведено принцип розподілу влад; за формою правління УНР проголошувалася президентсько-парламентською республікою. Серед інших конституційних законів слід відзначити Закон “Про відновлення гарантій недоторканності особи на території УНР” від 28 лютого 1919 року. На забезпечення виконання військової повинності та інших державних обов’язків було спрямовано Закон “Про реєстрацію населення, що мешкає на території УНР” від 26 вересня 1920 року. Серед інших законів, які стосуються державного права, слід назвати Закон “Про державну мову” від 3 жовтня 1918 року, Закон “Про форму влади на Україні” від 28 січня 1919

року, "Тимчасовий закон про державний устрій і порядок законодавства УНР" від 14 лютого 1920 року та ін.

г. *Право Радянської України періоду революції та громадянської війни (1917 – 1920 рр.).*

Радянське державне будівництво супроводжувалося формуванням основ радянської правової системи. Особливістю цього процесу в Україні була його спорідненість із російським. Найважливішим аспектом правової дійсності й головним джерелом права вважалась революційна правосвідомість.

Основи радянського конституційного права закладалися декретами Всеросійських з'їздів Рад, актами ЦВК та РНК Росії, дію яких було поширено на Україну, а також постановами Всеукраїнських з'їздів Рад, ВУЦВК, РНК УСРР. Діапазон пошуку оптимальних форм державного устрою був досить широкий. Так, резолюція II Всеукраїнського з'їзду Рад «Про державний устрій» від 18 березня 1918 р. визначала Україну як «республіку федеративну, яка... об'єднує вільні міста та республіки як автономні частини Української Федеративної Радянської Республіки».

Найприйнятнішою формою диктатури пролетаріату вважалася система радянських органів влади. Юридичне оформлення вона отримала на III Всеукраїнському з'їзді Рад 10 березня 1919 р. із затвердженням першої Конституції УСРР.

У процесі націоналізації землі, банків, заводів, транспорту, ліквідації приватної власності відбувалося становлення основних цивільно-правових інститутів радянського права. Правові засади націоналізації були закладені в Декретах "Про націоналізацію всіх приватних залізниць і під'їзних колій" від 4 січня 1919 р., "Про порядок націоналізації підприємств" від 11 січня 1919 р., "Про націоналізацію банків" від 22 січня 1919 р., "Про скасування права приватної власності на нерухоме майно в містах" від 1 березня 1919 р. та ін.

Дедалі відчутнішим у сфері цивільно-правових відносин ставало адміністративно-правове регулювання. Заборонялась приватна торгівля нормованими продовольчими й промисловими товарами. Було скасовано плату за паливо, газ, електроенергію, транспорт, комунальні послуги тощо. Для робітників і службовців запроваджувалась карткова система розподілу продуктів харчування й предметів першої необхідності. Згідно з принципом "хто не працює, той не їсть" "нетрудові елементи" карток не одержували. Більше того, на підставі Декрету РНК УСРР від 1 березня 1919 р. "Про відібрання надлишків одягу та білизни у буржуазії" у них конфісковувалися та реквізовувалися відповідні речі.

Декрети РНК УСРР "Про вилучення хлібних лишків і встановлення твердих цін на них" від 31 січня 1919 р., "Про розкладку лишків врожаю 1918 р. та попередніх років" від 12 квітня 1919 р., Закон "Про хлібну розкладку" від 26 лютого 1920 р. зобов'язував селян продавати лишки своєї продукції безпосередньо державі. Але в умовах інфляції відбувалася звичайна реквізиція, яку здійснювали комбіди, комнезами, робітничі продовольчі

загони та військові підрозділи Наркомпроду УСРР. Спочатку продрозкладка охоплювала хліб і фураж, згодом поширилася на м'ясо й картоплю, а з 1920 р. — на все продовольство.

Так зване буржуазне спадкове право скасовувалося Декретом РНК УСРР "Про скасування спадкування" від 11 березня 1919 р. Майно померлого переходило у власність держави. За рахунок цього майна забезпечувалося "утримання" непрацездатним та нужденним родичам спадкодавця.

Основи радянського земельного законодавства були започатковані вже в першому Декреті Всеросійського з'їзду Рад "Про землю", Постанові РНК РСФРР від 5 листопада 1917 р. "Про перехід землі в розпорядження земельних комітетів". Законодавчими актами УСРР ("Тимчасове положення про соціалізацію землі", схвалене II Всеукраїнським з'їздом Рад 19 березня 1918 р., декрет ВУЦВК "Про соціалістичний землеустрій і про перехідні заходи до соціалістичного землекористування" від 26 травня 1919 р., Закон Всеукраїнському "Про землю" від 5 лютого 1920 р.) скасовувалася приватна власність на землю, надра, води, ліси. Вони утворювали єдиний державний фонд. Заборонялися будь-які цивільно-правові угоди із землею (купівля-продаж, застава, дарування та ін.). Земля надавалася у користування селянам. Передбачався розвиток колективних форм землекористування (радгоспів, сільськогосподарських комун, артільей, товариств із спільної обробки землі). Кооперативні об'єднання, участь у яких для сільського населення стала обов'язковою, перетворилися по суті у придаток Наркомпроду. З цієї причини в умовах товарного голоду кооперація наприкінці 1920 р. майже перестала існувати.

Трудові відносини регулювалися на основі Кодексу законів про працю РСФРР від 10 грудня 1918 р. На підставі договору про воєнно- політичний союз його дія поширювалася на Україну. Проголошувалися загальний обов'язок працювати і право на працю; обов'язок виконувати встановлений обсяг праці та право на оплату праці; обов'язок дотримуватися дисципліни праці та радянських законів про працю; право на відпочинок і матеріальне забезпечення. Але в умовах воєнного часу реалізувати ці положення було неможливо.

Відбувалася мілітаризація підприємств, їхній режим був наближеним до військового. Широко застосовувалася загальна трудова повинність, примусове закріплення робітників та службовців за підприємствами й установами. Спочатку вона охоплювала оборонну промисловість, з листопада 1918 р. поширилася на залізниці, а потім на всі галузі народного господарства. Злісне ухилення від трудової повинності вважалося "трудовим дезертирством". Проголосили понад три дні протягом місяця кваліфікуватися як акт саботажу. В умовах господарської розрухи та знецінення грошей запроваджувалася натуралізація заробітної плати, яка наприкінці 1920 р. досягла майже 100 %.

Основи шлюбно-сімейного права започаткували Декрети РНК УСРР від 20 лютого 1919 р. "Про організацію відділів записів актів громадянського стану", "Про громадянський шлюб та про введення книг актів

громадянського стану", "Про розлучення". Законним визнавався тільки громадянський шлюб (zareestrovaniy organami ZAGSu). Церковний шлюб не мав правових наслідків і вважався приватною справою осіб, які одружувалися. Такі обмеження шлюбу, як відмінність у віросповіданні, обов'язковість дозволу батьків, скасовувались. Проголошувалася свобода розлучень: шлюб розривався органами ZAGSu на прохання хоча б однієї зі сторін. При цьому головним вважалось забезпечення інтересів дітей. Влітку 1919 р. Наркомюстом УСРР підготовлено Кодекс законів про акти громадянського стану, про сім'ю та опіку УСРР, в основу якого було покладено норми зазначених декретів та аналогічний кодекс РСФРР, але в умовах громадянської війни цей акт не був введений в дію.

Нове кримінальне право формувалося на основі принципу доцільності, який протиставлявся принципу законності. Суд мав враховувати ступінь і характер соціальної небезпеки злочинця, його соціальну належність. Кримінальні репресії спрямовувалися не лише проти кримінальних елементів, а й проти вчинків, які "становили загрозу радянській владі". Жертвами "червоного терору" стали тисячі людей. Кримінальне право спочатку регулювалося окремими декретами УСРР, а з 4 серпня 1920 р. на території України введено в дію "Керівні начала з кримінального права РСФРР". У керівних началах містилися положення про кримінальне право й правосуддя, про стадії вчинення злочину, про співучасть, про простір дії кримінального права.

Покарання передбачалося не лише за скоєння злочинного діяння, а й за задум злочину. Система покарань включала догану, громадський осуд, примушення пройти курс політграмоти, оголошення бойкоту, виключення з колективу, усунення з посади, позбавлення політичних прав, оголошення ворогом революції або народу, примусові роботи, позбавлення волі, оголошення поза законом, розстріл тощо. Деякі з цих покарань, насамперед спрямовані на зміну свідомості правопорушника (осуд, примушення пройти курс політграмоти тощо), широко застосовувалися в адміністративному й позасудовому порядку. Водночас влада вдавалася до таких антиправових заходів, як взяття заручників, притягнення до кримінальної відповідальності за принципом кругової поруки (у випадках опору державним органам, знищення продовольчих складів, пошкодження залізниць тощо). Загалом відбувалося посилення кримінальної репресії. На відміну від Росії, де у 1920 р. відмовилися від застосування смертної кари, Всеукрревком прийняв постанову від 2 лютого 1920 р. про те, що скасування смертної кари на даний час на території України не може бути здійснене.

Основи кримінального процесу встановлювалися Тимчасовим положенням про народні суди й революційні трибунали УСРР від 20 лютого 1919 р., Положенням про народний суд від 26 жовтня 1920 р., інструкцією "Про судочинство" від 3 червня 1919 р. та численними циркулярами Наркомюсту УСРР.

Усі репресивні органи мали функції слідства, суду й виконували вироки. Так, "Положенням про Всеукраїнську і місцеві надзвичайні комісії"

від 30 травня 1919 р. НК надавалося право застосовувати збройну силу у випадках контрреволюційних виступів, погромів та чорносотенних заворушень, проводити обшуки, арешти, облави, накладати заборону на майно, вести слідство та виносити вирoki у справах про контрреволюцію, шпигунство та бандитизм. З дозволу місцевих виконкомів вони мали право вести слідство й виносити вирoki також з інших справ.